

N E W S

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 5, Number 303 (2015), 238 – 241

УДК: 811.512.122.09

Patriotic verses translated by Jusupbek Aimautuly

Aubakirova K.A.

Eurasian National University named after L.N. Gumilev
gulfar76@mail.ru

Keywords: translator, translation, Alashorda, literary translation, literature

Abstract. J.Aimautov is a kazakh writer who translated from world classical works. His poetic translations inspired the Kazakh people to industriousness, honour and love. His translations were written so beautifully and perceptibly, that it is very difficult to say that it is a translation. Thus, a translator saves all principles and laws of theory of translation

УДК: 811.512.122.09

Жүсіпбек Аймауытұлы аударған патриоттық өлеңдер

Аубакирова Қ.Ә.

Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің PhD докторанты, Астана қаласы
gulfar76@mail.ru

Кітт сөздер: аудармашы, аударма, Алашорда, көркем аударма, әдебиет.

Қазақтың салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, мәдениетін терең білестін Ж.Аймауытұлы өз ұлтының болмысы мен сана-сезімін жаңа ғасыр, жаңа заман, жаңа қоғам талаптарына сай дамыту үшін бар күш-жігерін салғаны белгілі. Халық санасын жетілдірудің мықты құралы әдебиет болғандықтан да Жүсіпбек ел болашағы үшін құресін осы әдебиеттен бағастады. Себебі, Жүсіпбек өмір сүрген XX ғасырдың басы қазақ ұлты үшін бұраланы көп, алмажайып кезең болған мәлім. Ресей империясының қоластына қараған қазақтың қамын ойлаған Жүсіпбек сол кезеңдегі отаршылдық қыспак пен қоғамдық-саяси өзгерістерге де бей-жай қараған жоқ. Қазақ ұлтының мұддесін өз тағдырынан артық көрген Жүсіпбек қазақтың ауыр мұнын арқалаған әрі артына аса мол мұра қалдырған тарихи тұлға. Ол өзге ел әдебиетін аудару арқылы да қазақ қоғамының мұн-зарын жеткізуге көп күш салған шебер аудармашы. Жүсіпбек жалпы аударманы қазақ ұлтының рухани мәдениетін дамытудың бірден бір жолы деп қарады.

Ж.Аймауытұлының қазақты бостандыққа, тенденцияларға үндеген, ұлтының бойындағы намысын оятып, азаттыққа жетуді насиҳаттаған «Ұран», «Әскер марсельезасы» атты өз жаңынан шығарған өлеңдері бар. Бұл өлеңдер кезінде «Алаш» партиясының әндерінің болғаны тарихтан мәлім. 1918 жылы «Абай» журналының №1 санына «Ұран», ал 1918 жылы сол «Абай» журналының №7 санына «Әскер марсельезасы» басылып шықкан болатын. Бұл өлеңдер қазақ «Алаш» үкіметімен бірге бостандыққа жетеді, тәуелсіздіктің таны атады, енді соған бірге жұмыла құресейік, бірігіп ел болайық, азаттықмызды сактайық деген ұранмен, патша тақтан тайған соң шығарылған еді. Белгілі ғалым С.Кирабаев: «1918 жылы «Абай» журналында басылған бұл өлеңдер сол кезде Семейде құрылған Алаш-Орданың «Ұраны», Алашы «әскерлерінің марсельезасы» деген ұғым тараған. ...Жүсіпбек бұл өлеңдерін қазақ халқының қанаудағы өмірін, оның азаттық жолындағы құресін, халықтың ерлік дәстүрлерін мадақтауға құрған. Оларда революция жылдарындағы халықтың рухын көтеріп, оны алға, құреске шақыру үлгісі қолданылған. Патша үкіметі құлағаннан кейінгі Алаш қазақ бостандық, тенденциялардың әдебиетін аудару арқылы де боламыз деген ақын үміті де көрінбей қалмайды» [1, 34 б.], - деп жазады. Жүсіпбектің «Ұран» өлеңіндегі:

Қазагым, қақтықпа, қамалма!

Ел болар қамынды амалда!

Кетті тұн, атып таң, пығып күн

Сал маңды, сал жанды аянба!

Ұраным, қорғаным, сен Алаш!

Жолыңда құрмалдық мал мен бас!

Өнер тап, өрге шаш, кару ат.

Аллалап алға бас, ал Алаш!!!

немесе «Әскер марсельезасы» өлеңіндегі:

Ат мінсек, жел болыш,
Дұылдан шабамыз
Лап десек, ерленіп, дауылдан жанамыз.
Алаштың ақ туын
Қолға ұстап ақырын,
«Алап» деп шапқанда,
Жауга ойран саламыз
Жасаган жар болсын
Қазақтың еліне.
Жасасын, сактасын

Алаштың ордасын, - деген жолдардан қазағының болашағын Алашпен байланыстырғаны, сол Алаштан үлкен үміт күткені, барлығын оны колдауға шакырғаны көрініп тұр.

Сонымен қатар, Ж.Аймауытұлы аударма өлеңдері арқылы да қазақ халқының ұлт-азаттыққа деген ұмтылсызын, тәуелсіздікке деген жан айқайын қоғамға жеткізуді мақсат тұтты. Қазак жастарын жігерлендіруге, оларға жаһынды рух беруге тырысқан Жұсіпбек аударма өлеңдері арқылы да жастарды ұлтының бостандығына бей-жай қарамауға, патриот болуға шақырды. Бұған ақынның 1919 жылы аударған дүниежүзі пролетарларының әнұраны «Еңбекшілер ұраны» (Интернационал), 1924 жылы аударған комсомолдың революциялық әні «Жас әскер» (Молодая гвардия) және «Жас көсемдер маршы» (Марш юных пионеров) дәлел.

Жұсіпбек аударған «Еңбекшілер ұраны» (Интернационал) туралы Ә.Тәжібаев: «Жастайынан жазушылық, ғалымдық педагогтік жолдарын қатар ұстанған, еркін менгерген Жұсіпбек шебер аударушы болды. Ол шапшаң кимыгдан бізге кезінде бүкіл әлем еңбекшілерінің ұранды жыры «Интернационалды» қазақшалап берді. Кейін «Интернационал» тексін екі рет қайта аударған болдық, бірақ Аймауытов аудармасына жете алмадық [2, 337 б.], - деп жазса, ғалым С.Қирабаев: «Интернационал» көп жылдар Жұсіпбек аударған нұсқа бойынша айтылып жүрді және революцияшыл үрпақтың санаына кірді. Одан кейін де өлеңнің талай аудармалары жасалды. Бірақ солардың бір де бірі Жұсіпбек нұсқасының көркемдік дәрежесіне көтеріле алмады» [1, 194 б.], - деп көрсетеді.

«Интернационал» бүкіләлемдік коммунистер партиясының әнұраны болған өлең. 1913 жылы В.Ленин: «Егер кімде кім өзін тілінсіз, Отанынсыз қалғандай, жалғыз сезінег болса, онда «Интернационалды» шырқайтындардан дос таба алады» деп жазған екен. Бұл өлеңді 1871 жылы маусым айында атақты француз ақыны, жұмысшы табының өкілі Эжен Потье шығарған. Он жеті жылдан кейін 1888 жылы француз композиторы Пьер Дегейтер бұл өлеңге ән жазған. 1889 жылы бүкіл француз социалистік үйімінің үлкен конгресі етіп, бұл ән сонда гимн ретінде шырқалған. Конгреске қатысқан орыс эммигрантының студенті Аркади Коц гимнді тыңдалап, оны күллі орыс революционерлері де шырқайтындей етіп аударуды ойлайды. 1900 жылы «Искра» газетінің 1 нөміріне орыс әрпімен басып шығартады, бұл өлеңнің не туралы екендігін білдіру үшін, өлеңнің қайырмасынғана: «Это последняя борьба. Соединимся же, и международное товарищество рабочих завтра охватит весь человеческий род» деп орысшаға аударып көрсетеді. Ал 1902 жылы Женевадан шығатын социал-демократтардың «Жизнь» журналында «Вставай, проклятым заклейменный весь мир голодных и рабов!..» атты тақырыппен өлеңнің толық орысша аудармасын жариялады.

Ал қазақ жерінде бұл өлең «Еңбекшілер ұраны» деген атпен Ж.Аймауытұлының аудармасы негізінде ақынның өзі репрессияға ұшырап кеткенге дейін шырқалды. Кейіннен өлеңнің бірнеше қазақша нұсқалары пайда болса да, ешқайсысы Жұсіпбек аударған нұсқаға жете алмаған. Себебі, ақын өлеңді тілге женіл, орамды, әнге келтіріп айтуда ыңғайлы қылыш тәржімалаған. Мәселен:

Это есть наш последний
И решительный бой,
С Интернационалом
Воспрянет род людской!, - деген өлең қайырмасын ақын қазақшага былай аударған:
Бұл болар ең ақыргы
Ең күшті зор майдан
Дүние еңбекшілімен
Табылар бар пайдан.

Ақынның әр сөзге сәтті баламалар таба білгенін, сөзбе-сөз аудармай жалпы ұғымды дұрыс жеткізе білгенін көреміз.

Жұсіпбек аударған патриоттық өлеңнің келесі бірі «Жас әскер» (Молодая гвардия). Ә.Тәжібаев: «Біздер, жиырмасыншы жылдардың комсомолдарына Вперед заре на встречу деп басталатын «Молодая гвардия» атты жастар гимнін:

Таңға қарсы алға бас

Қарасып жолдастар!, - деп бастап барлық халықтар қатарында қазақша әндегік. Мұның да сөзі мен әнін сай келтіріп, қазақша сұлу аударып берген Жұсіпбек Аймауытов еді [2, 337 б.], - деп жазады. Бұл өлеңді аударуға негізінен үлкен бәйге жарияланып, солардың ішінен Жұсіпбек нұсқасы үздік деп танылғаны тарихтан мәлім. Бұл туралы Т.Қожакеев мынадай мәлімет келтіреді: «1924 жылы комсомолдың революциялық әні «Молодая гвардия» жырын аударуға бәйге жарияланды. Оған Жұсіпбек бастап, Илияс қостаган алты аудармашы ақын қатысты. Жюри құрамына Е.Алдонғаров, И.Икенов енді. Бұлар өлеңнің өлшемі, буын санының сакталуы, қазақ ұғымдылығы жағынан бәрінен де Жұсіпбектің «Жас әскер» аудармасын жатық та жақсы деп тапты. Бәйге қорытындысын «Жас қазақ» журналының сол жылғы 12-13 нөмерінде былай деп жариялады:

1. Бәйгепін мүшесі ЖК-ке (бұркеншік аты) берілсін.
2. Бәйгепін жүлдесі 10 сом ақша, 10 сомдық қазақ кітаптарының жинағы.
3. Бәйгеден келген ЖК-ті әлеуметке таныстыру үшін суретін журналға басып, «Жас әскер» өлеңін қайтадан бастырып, жастардың «Молодая гвардия» әнімен айтуларына обкомол атынан рұқсат беру.
4. Басқа жерлерде бөтен біреулердің осы өлеңді қайтадан аударып, не жоғары бойынша қарсы шараптар колдану [3].

Мұнан соң Жұсіпбектің суретін беріп, астына мынаны жазған: «Жас қазақ» журналының есік жазушыларының бірі. Семей губерниясының, Кереку уезінің азаматы, учитель, «Интернационал» (Оян, қарғыс таңба басылған) өлеңін аударушы да осы. Оқыған қазақ азаматтарының ішінде Кеңес үкіметінің бірінші шакырған ұранына құлак қойып, 19 жылдан бермен қарай халық ағарту қызметінде, жастарды тәрбиелеу жолында, еңбекшілердің баспасөз майданында енбегін көп сініріп келе жатқан қызметкер. Жұсіпбектің ұста, өткір қаламымен енбекшіл жас әскері әлі де пайдаланатынына көзіміз жетеді» [3].

«Молодая гвардия» өлеңін Жұсіпбек «қайта-қайта домбырамен тартып отырып, қазақша сөздерді біртіндеп тауып, таңдап алып, моншақ тізгендей етіп тізіп, қисындыры, аударып, әнін келтіріп біткен соң да пианинода ойнап көрді, ұзақ жүргіп шығарды» [4]. Яғни, ақын бұл өлеңді аудару барысында көп еңбектенген, тер төкен, соның нәтижесінде көп нұсқаның ішінен үздік деп танылып, бәйгеден жеңіп шықты. Жалпы бұл өлеңнің авторы коммунистік жастар одағының мүшесі, «Борьба и труд», «Красная молодежь» газеттері мен «Вестник Интернационала» журналының редакторы, орыстың ақыны Александр Безыменский (1898-1973). Ол 1922 жылдың әнұранға айналған осы «Молодая гвардия» өлеңін жазып «комосмол ақыны» деген атакқа ие болады.

Бұл өлеңді қазақшаға аударушыларға конкурс жариялағанын жоғарыда айттық. Комиссия мүшелері келіп түскен әр өлең аудармасын мүкіт зерттеу елегінен өткізіп барып үздік аудармаға қатысты шешім шығарған. «Жас қазақ» журналының 1924 жылғы 12-13 санында конкурсстың қорытындысы жарияланып, онда Жұсіпбек аудармасының ұтымды жақтары жеке-жеке талданып көрсетіледі: «Жіктің» (Жұсіпбек өлеңді Жік деген псевдониммен ұсынған – К.А.) пайдасына сейлейтін сөздеріміз мыналар:

1. Өлеңді құрғана аударып қоймай, сөзіне сөз, буынына буын келтірем деп кудаламай, оқыған бір қазақ жасының шала сауаттысы онай түсінерлік шын қазактың өлеңіндегі қылып жазуға шеберлік кіргізгені.
2. Аударған өлеңнің күйін өзі жақсы біліп, пионерлерге айттырып, пысықтап, қайта-қайта түзетіп, орысшасымен салыстырып, музыкаға салдырығандыры. Ақындығының үстіне музыканың тілін, күйдің сырын өзі жетік білетіндігі. Бұл өнердің бәрі жалпылама аудармашыларда не ақындарда бола бермейді.
3. Қазақ сөзіне байлығы, бұрын орыс өлеңдерін аударып көрген тәжірибесінің барлығы [5].

Комиссия қорытындысынан көріп тұрғанымыздай, ақын өлеңді қазақтың ұғымына жақын, жүргегіне әсерлі етіп аударған, тілге бай шешендігінің ақысында «шын қазактың өлеңіндегі» қылып шығарған, музыканы да жетік менгергендігінің нәтижесінде аударманы әнге салдырып қайта-қайта өндеген. Бұлар Жұсіпбектің шебер аудармашы әрі үлкен талант иссі екендігінің бір ғана дәлелі. Ақынның аудармасы мен орысша нұсқасын салыстырсақ әр шумақтың әсерлі, жұп-жұмыр болып шыққанын көреміз:

Тауға қарсы алға бас
Қарасып жолдастар!
Найза мен оқ қамалды,
Қиратып жол бастар
Тайынба, қайпа, бұл беттеген!
Жастар тобы түйдектен!
Жұмысшы қара халықтың
Біз жастар әскері.

Вперед, заре навстречу,
Товарищи в борьбе!
Штыками и картечью
Проложим путь себе!
Смелей, вперед, и тверже шаг
И выше юношеский стяг!
Мы – молодая гвардия
Рабочих и крестьян.

Ж.Аймауытұлы аударған патриоттық өлеңнің келесі бірі «Жас көсемдер маршы» (Марш юных пионеров). Оның авторы комсомолдар ақыны атанған Александр Жаров. 1922 жылы комсомолдар комитетінің жиынынан соң В.Лениннің жұбайы Н.Крупская А.Жаровқа пионерлерге арнап өлең жазуды жүктейді де оған екі апта ғана уақыт береді. Сол кезде ұран болған «Пионер – бәріне үлгі» (Пионер – всем пример), «Әрқашан дайын бол» (Всегда будь готов), «Әрқашан дайынмын» (Всегда готов) тәрізді сөздердің өлеңде айтылуы қажет болады. Бұл пионерлерді әрқашан да азаттық жолындағы құреске дайын болуға үндептін жыр болатын. Осы жырды қазақ тіліне сөтті аудара білген Ж.Аймауытұлы. Жүсілбектің аудармасы 1924 жылы «Жас қазақ» журнальның 12-13 санына басылып шықты. Өлеңнің соңғы жағына ақын аударма жасау барысындағы ерекшеліктерге қатысты түсініктеме берген. Онда «Қашан да даяр бол», «Дәйім әзір бол» деген сөйлемдер шұбаланқы болатындықтан, оның орнына «Лап десе, тап бол» деген казақ ұғымында жігер беретін сөзді алғандығын жазған және кей сөздердің тұра мағынасын бермей балама сөздермен ауыстырғанын ескертіл: «Қай жерде дөл мәнісінен тайғаным бар. «Еңбек, тәбелес» орнына «қауіп-қатер» деген сұқылды. Өйткені «талаас-тартыс» артында таяқ тұр», - дейді. «Бір істе алғашқы жол салушыны пионер дейді. Ол – көсем», - деп пионер сөзін қазакшалағанын да ескерте кетеді. Өлең үзінділерін салыстыра отырып қарасақ, тұпнұсқадағы жалпы мазмұн қазақшада толығымен сақталған:

От больп жайна қара көк түндер!
Басталар кез бұл сәүлелі күндер!
Біз жас көсемі, жалшы үлдары,
Лап десе, тап бол – жастар ұраны.

Взвейтесь кострами, синие ночи!
Мы – пионеры, дети рабочих!
Близится эра светлых годов,
Клич пионеров - Всегда будь готов!
Жасап өсеміз туған бауыр көп,
Қауіп-қатерге дәйім әзір бол.
Тартыс, еңбекшіл қайтипас қыраны
Лап десе, тап бол – жастар ұраны.
Юны и смелы, дружной гурьбою
Будем готовы к труду и бою.
Будем примером борьбы и трудов.
Клич пионера: «Всегда будь готов!»

Қорыта айтқанда, Ж.Аймауытұлы сол кезеңдегі гимн болған патриоттық өлеңдерді аудару арқылы қазақ жастарын азаттық жолындағы құреске үндеді. Ақын аударған еңбекшілер ұраны да, жас ескер ұраны да, жас пионерлер маршы да ез заманындағы жастардың рухын кетеретін, оларды жігерлендіретін жырлар еді. Жүсілбек соларды аудару арқылы қазақ жастарын да рухтандыруға, олардың жүргегіне Отанишылдық, елжандылық, ұлтжандылықты сініруге талпынды. Ж.Аймауытұлы аударған патриоттық өлеңдердің барлығының да ел санасына тез сінуйіне, көпке дейін сол нұсқаның қолданыста болуына не себеп? Біздің ойымызша:

Біріншіден, бостандықты, азаттықты аңсаған казак ұлтының жүрек түбіндегі тілегін ұранмен, леппен, ырғакпен жеткізе білуі;

Екіншіден, өзі ескерткендей, «дыбыс жағынан шұбалынқы, күшті көрінбейтін сөйлемдерді» жігерлі ұғымдармен сөтті алмастыра білуі;

Үшіншіден, орыс тіліндегі ұранды сөздерді қазактың ой-санасына, ұғымына жақын, тілге жenіл етіп аударуы;

Төртіншіден, барлық аудармашыларда не ақындарда кездесе бермейтін ерекше касиет музыканың тілін, күйдің сырын өзі жетік білетіндігі.

Ж.Аймауытұлының артында қалған рухты жырлары мен патриоттық өлеңдері әлі де талай жас ұрпақтың бойына ұлтжандылықты сінірері сөзсіз.

ӘДЕБІЕТ

- [1] С.Кирабаев. Жүсілбек Аймауытов. –Алматы: Ана тілі, 1993, -224 б.
- [2] Ә.Тәжібаев. Есімдегілер. –Алматы: Жазушы, 1993, -400 б.
- [3] Т.Қожакеев. Жүсілбек және жастар // Лениншіл жас, 1989, 16 ақпан.
- [4] Б.Кенжебаев. Телегей теңіз // Лениншіл жас, 1989, 6 қантар.
- [5] Жас қазақ // 1924, №12-13.

Патриотические стихи переведенные Ж.Аймауытовым Аубакирова К.А.

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Ключевые слова: переводчик, перевод, Алапорда, художественный перевод, литература.

Резюме. В статье рассматривается перевод Жусипбека Аймауытова. Жусипбек Аймауытов казахский писатель который переводил работы мировой классика. Его патриотические переводы вдохновляли казахский народ к трудолюбию, чести и любви.